

Επετειακό σημείωμα (Φ.Σ. Παρνασσός), 29/V/2025

**Ο ηρωικός αυτοκράτορας της Άλωσης
και οι 54 ημέρες πριν από την συμφωρά
(12^{ος} και όχι 11^{ος} ο τελευταίος Κωνσταντίνος του Βυζαντίου)**

του Αλέξιου Γ.Κ. Σαββίδη

Ο τελευταίος Παλαιολόγος ηγεμόνας (10^{ος} στην σειρά) και ύστατος αμύντορας της έδρας του μεσαιωνικού Ελληνισμού, Κωνσταντίνος ΙΒ΄ Παλαιολόγος-Δραγάσης [Δραγάτης] (ηγεμ. 1449-1453), είναι συνδεδεμένος ανεξίτηλα στην συλλογική μνήμη του ελληνικού έθνους με μια από τις πλέον αποφράδες επετείου του Οικουμενικού Ελληνισμού: την Άλωση της Κωνσταντινούπολης, στις 29 Μαΐου του 1453, που για σημαντικό τμήμα της ιστορικής επιστήμης σηματοδοτεί το τέλος του Μεσαίωνα. Ήταν ο 4^{ος} από τους έξι γιους του αυτοκράτορα Μανουήλ Β΄ Παλαιολόγου (ηγεμ. 1391-1425) και της σερβικής καταγωγής Ελένης Δραγάση, επιφανούς γόνου του αρχοντικού οίκου των Ντραγκάς – γι΄ αυτό αναφέρεται συχνά ως Κωνσταντίνος Παλαιολόγος-Δραγάσης. Γεννήθηκε στην Κωνσταντινούπολη στις 12 Μαρτίου 1405 (κατ΄ άλλους στις 9 Φεβρουαρίου 1404) και συνδέθηκε στενά με τον πρωτότοκο αδελφό του (και διάδοχο αυτοκράτορα του Μανουήλ Β΄) Ιωάννη Η΄ Παλαιολόγο (ηγεμ. 1425-1448), του οποίου διετέλεσε «συναυτοκράτορας» το 1423-1424 και το 1437-1441. Υπήρξε και πριν (ως δεσπότης Μορέως) και μετά την άνοδό του στον βυζαντινό θρόνο, ένθερμος θιασώτης της αναγέννησης της εθνικής συνείδησης του Ελληνισμού, που είχε αρχίσει να διαμορφώνεται μετά το 1204. Αν και αρκετοί μελετητές εξακολουθούν να αναφέρονται έως τις ημέρες μας στον τελευταίο Βυζαντινό αυτοκράτορα ως Κωνσταντίνο Ενδέκατο (ΙΑ΄), στην πραγματικότητα υπήρξε ο Δωδέκατος (ΙΒ΄), αφού σύμφωνα με νεότερες έρευνες ως ενδέκατος πρέπει να θεωρείται ο Κωνσταντίνος ΙΑ΄ (Κομνηνός) Λάσκαρις, συνιδρυτής του κράτους της Νίκαιας το 1204-1205 μ. Χ. με τον αδελφό του Θεόδωρο Α΄ Λάσκαρι. Σε σημαντικό αριθμό δημοσιευμάτων, ιδιαίτερα κατά τις τελευταίες δεκαετίες, η αρίθμηση αυτή έχει αρχίσει να αποκαθίσταται στη βιβλιογραφία και στην Ελλάδα και στο εξωτερικό, όπου ο τελευταίος Παλαιολόγος ηγεμόνας καταλογογραφείται ως Κωνσταντίνος ο ΙΒ΄.

Ο γνωστότερος ίσως θρύλος του τέλους του μεσαιωνικού –αλλά και των απαρχών του νεότερου- Ελληνισμού-, συνδέεται άρρηκτα με την ηρωική και συνάμα τραγική μορφή του ύστατου αυτού των Βυζαντινών ηγεμόνων στο θρόνο της «Βασιλεύουσας», που συνέδεσε το όνομά του, πριν ανέλθει στο θρόνο, με μια μακρά

περίοδο λαμπρής διακυβέρνησης του Δεσποτάτου του Μορέως (1427/1428-1448), αλλά και με τις τελευταίες ώρες ύπαρξης της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, με την πτώση της Πόλης στους Οθωμανούς Τούρκους του «Πορθητή» σουλτάνου Μωάμεθ-Μεχμέτ Β΄. Ο τελευταίος Παλαιολόγος συγκαταλέγεται στις ευγενέστερες ηγεμονικές μορφές του μεσαιωνικού Ελληνισμού, αν και ορισμένες φορές οι πραγματικές πολιτικές/διπλωματικές και στρατηγικές του ικανότητες αμφισβητούνται από τους νεότερους ερευνητές, παρά τα συνήθως εγκωμιαστικά σχόλια των συγχρόνων του, όπως λ.χ. του εκ των τεσσάρων βασικών χρονικογράφων της Άλωσης, Μιχαήλ Κριτόβουλου, ένθερμου θαυμαστή του Πορθητή Μωάμεθ Β΄, που επηρεασμένος από το θουκυδίδειο πρότυπο, συγκρίνει τις ηγεμονικές αρετές του Κωνσταντίνου ΙΒ΄ με εκείνες του Περικλή, αν και αρκετές πτυχές της προσωπικότητάς του δεν παρουσιάζονται στις πρωτογενείς πηγές όσο λεπτομερώς θα ανέμενε κανείς.

Όταν ο Ιωάννης Η΄ πέθανε άτεκνος (Οκτώβριος 1448) οι δύο νεότεροι Παλαιολόγοι αδελφοί Δημήτριος και Θωμάς προέβαλαν αντιρρήσεις για την ανάρριση του Κωνσταντίνου στο θρόνο, το ζήτημα όμως επιλύθηκε με σωτήρια επέμβαση της μητέρας τους, που εξασφάλισε την ομαλότητα. Έτσι, στις 6 Ιανουαρίου 1449 ο Κωνσταντίνος ΙΒ΄ στέφθηκε επίσημα «αυτοκράτωρ Ρωμαίων» στον Άγιο Δημήτριο του Μυστρά και ξεκίνησε για την Κωνσταντινούπολη, όπου έφθασε το Μάρτιο, χωρίς πάντως να μαρτυρείται και άλλη του, πιο επίσημη, στέψη στην Αγία Σοφία. Δύο χρόνια αργότερα, το Φεβρουάριο του 1451, ο μεγάλος του αντίπαλος, Μωάμεθ Β΄, διαδεχόταν στον οθωμανικό θρόνο, στην Αδριανούπολη/Εντίρνε, τον πατέρα του, Μουράτ Β΄ (Φεβρ. 1451), ενώ στον Μορέα συνέχισαν να «συνδεσποτεύουν» οι Δημήτριος και Θωμάς (1449-1460/61).

Από την αρχή της βασιλείας του ο Κωνσταντίνος διαπίστωσε ότι κύριος στόχος των Οθωμανών ήταν η κατάληψη της Πόλης, αν και αρχικά διατήρησε καλές σχέσεις με τους σουλτάνους Μουράτ Β΄ και Μωάμεθ Β΄. Οι σχέσεις του με τον τελευταίο, όμως, επιδεινώθηκαν λόγω της άστοχης απόφασής του να ενισχύσει τον ανταπαιτητή του οθωμανικού θρόνου, Ορχάν. Την περίοδο 1451/1452 οι πολεμικές προετοιμασίες του Μωάμεθ ολοκληρώθηκαν με την ανέγερση του εντυπωσιακού φρουρίου «Ρούμελι-Χισάρ» (Απρίλιος-Αύγουστος 1452), στην ευρωπαϊκή πλευρά του Βοσπόρου, απέναντι από το «Αναντολού Χισάρ» της ασιατικής όχθης, κτισμένο από τον σουλτάνο Βαγιαζίτ Α΄ «Κεραυνό», το 1395/1396· από το Ρούμελι Χισάρ ή «Λαιμοκοπή», σύμφωνα με τον Χαλκοκονδύλη (δηλ. λαιμοκόφτη, τουρκικά Μπογάζ-κεσέν), ο σουλτάνος μπορούσε πλέον να ελέγχει απόλυτα την διέλευση των πλοίων από και προς τη βυζαντινή πρωτεύουσα είτε από τον Εύξεινο Πόντο/Μαύρη Θάλασσα διαμέσου του Βοσπόρου, στα βόρεια, είτε από τη Θάλασσα του Μαρμαρά/Προποντίδα, στα νότια.

Ο «ασφυκτικός κλοιός» γύρω από την Βασιλεύουσα επιτάθηκε με την επικράτηση της φιλοπόλεμης μερίδας των συγεργατών του Μωάμεθ Β΄, που τελικά επικράτησαν από των μετριοπαθέστερων, των οποίων ηγείτο ο μέγας βεζύρης Χαλίλ Πασάς Τζανταρλί. Προσπαθώντας να αντιδράσει ο Κωνσταντίνος επιχείρησε να οργανώσει την άμυνα

των υπολειμμάτων μιας «Αυτοκρατορίας», που στα τελευταία χρόνια της αποτελείτο από την πρωτεύουσά της και λιγοστά εδάφη γύρω της, από κάποια νησιά του βορείου Αιγαίου και από το Δεσποτάτο του Μορέως. Επιπλέον προσπάθησε να ενισχύσει τις οχυρώσεις της Κωνσταντινούπολης, αναζητώντας παράλληλα εναγωνία βοήθεια από τη Δύση, όμως οι εν γένει διπλωματικές προσπάθειες του Κωνσταντίνου για να εξασφαλίσει την βοήθεια του Πάπα Νικόλαου Ε΄ (1447-1455) και της Δύσης υπήρξαν άκαρπες. Από την άλλη πλευρά, η ελπίδες του να εξασφαλίσει κάποια βοήθεια από τους δεσπότες αδελφούς του του Μορέως ελαχιστοποιήθηκαν μετά την νέα μεγάλη εισβολή στο Δεσποτάτο του Μυστρά, στα τέλη του 1452, εκ μέρους του υπέργηρου πλέον Οθωμανού πολέμαρχου Τουραχάν μπέη († 1456) και των δύο γιών του, Ομέρ μπέη και Αχμέτ μπέη. Την γενικότερη απελπιστική εικόνα επιδείνωνε και η άθλια οικονομική κατάσταση του βυζαντινού κράτους, με υπέρμετρο χρέος προς την Βενετία και με σαφώς υποβαθμισμένο νόμισμα (τα κακότεχνα αργυρά «σταυράτα») που δεν μπορούσε πλέον να ανταγωνιστεί τα ισχυρά νομίσματα των ιταλικών ναυτικών δημοκρατιών.

Ως μετριοπαθής οπαδός της εκκλησιαστικής Ένωσης, ο Κωνσταντίνος σκόπευε να αναγνωρίσει τη Σύνοδο της Φερράρας Φλωρεντίας (1438/1439), παρά τη σφοδρή αντίδραση των ανθενωτικών κύκλων στο Βυζάντιο, αλλά μόλις στις 12 Δεκεμβρίου 1452 αποτόλμησε να πρωτοστατήσει στην τέλεση κοινής λειτουργίας Ορθοδόξων και Δυτικών στην Αγία Σοφία – πράξη όμως που τον απομόνωσε από σημαντικό τμήμα των Κωνσταντινουπολιτών, ενώ παράλληλα μεγάλο τμήμα των Βυζαντινών αρχόντων και του πληθυσμού της Βασιλεύουσας έδειχνε να ομονοεί με την άποψη που εξέφρασε ο «μέγας δουξ» Λουκάς Νοταράς, δηλώνοντας απερίφραστα ότι προτιμούσε να δει στην Πόλη το σουλτανικό σαρίκι παρά τη λατινική μίτρα, σύμφωνα με την καταλυτική μαρτυρία του εκ των βασικών ιστοριογράφων της Άλωσης, (Μιχαήλ;) Δούκα.

Αξιομνημόνευτη υπήρξε η δράση του Κωνσταντίνου ως «τελευταίου προμάχου» της βυζαντινής πρωτεύουσας, με τους υπερασπιστές της Πόλης να κυμαίνονται μεταξύ 5 και 8 χιλιάδων και με επιπλέον 2 με 3 χιλιάδες Λατίνους -κυρίως Γενουάτες και Βενετούς- μισθοφόρους υπό τον Ιωάννη Λόνγκο Ιουστινιάνη, ενάντια σε υπερπολλαπλάσιες δυνάμεις, που υπολογίζονται σε σχετικές μαρτυρίες μεταξύ 100, 250 και 400 χιλιάδων. Σύμφωνα με τις κυριότερες ιστοριογραφικές πηγές της εποχής – σύγχρονες ή λίγο μεταγενέστερες (Γεώργιος Σφραντζής, [Μιχαήλ;) Δούκας, Μιχαήλ Κριτόβουλος, Λαόνικος Χαλκοκονδύλης, Νικολό Μπάρμπαρο, Λεονάρδος της Χίου, Νέστορ Ισκάντερ/Ισκεντέρ, Κωνσταντίν Μιχαήλοβιτς, «Χρονικόν περί των Τούρκων σουλτάνων», ανώνυμα βυζαντινά «Βραχέα Χρονικά», πρώιμοι Οθωμανοί χρονικογράφοι, κ. ά.), ο Κωνσταντίνος, περιστοιχιζόμενος από τους αξιωματικούς και τους στρατιώτες του, πολέμησε με αυταπάρνηση, αρνούμενος κατηγορηματικά να παραδοθεί. Έτσι, στην σφοδρή εκείνη πολιορκία των 54 ημερών (2/4 έως 5/7 Απριλίου-29 Μαΐου 1453) ο τελευταίος Παλαιολόγος, μετά τον ανελέητο πολυήμερο

βομβαρδισμό των τειχών, την παραβίαση της «Κερκόπορτας» και την μαζική είσοδο των πολιορκητών στην Πόλη, βρήκε ηρωικό θάνατο μαχόμενος ως απλός στρατιώτης κοντά στην Πύλη του Αγίου Ρωμανού, δημιουργώντας ένα θρύλο άσβεστο στην ελληνική συνείδηση, αυτόν του «μαρμαρωμένου βασιλιά». Οι ενισχύσεις των 3.000 Γενουατών και Βενετών μισθοφόρων δεν ήταν δυνατόν να έχουν αποτέλεσμα ενάντια σε υπερπολλαπλάσιο εχθρό, που τελικά ολοκλήρωσε μια αναπόφευκτη τύχη που είχε ήδη σφραγιστεί. Ο νεκρός του «μαρμαρωμένου βασιλιά» των θρύλων δε βρέθηκε ποτέ και ατυχώς ο έμπιστος αυλικός ιστοριογράφος και σύμβουλος του, Γεώργιος Σφραντζής, δεν ήταν κοντά του την ώρα του θανάτου του, για να δώσει ακριβή σχετική μαρτυρία. Η ηρωική αυτή μορφή του λυκόφωτος του μεσαιωνικού Ελληνισμού έμελλε να συνδεθεί, μετά την Άλωση του 1453, με έναν μεγάλο αριθμό θρηνητικών κειμένων, θρύλων, δημοτικών τραγουδιών και λαϊκών διηγήσεων στους χρόνους της οθωμανικής κυριαρχίας, ενώ η πτώση της «θεοφρούρητης βασιλίδος των πόλεων», εκτός από τις άμεσες πολιτικές, κοινωνικές, οικονομικές και δημογραφικές συνέπειες για τον ύστερο μεσαιωνικό Ελληνισμό κατά την εποχή μετάβασής του στη νεότερη εποχή, δημιούργησε τεράστια εντύπωση στον υπόλοιπο υστερομεσαιωνικό κόσμο, με συχνές εσχατολογικού χαρακτήρα προεκτάσεις.

Ο κάτοικος της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας συγκλονίστηκε από την απώλεια της «Βασιλεύουσας», που είχε υπάρξει *«η κοινή των Ελλήνων εστία, η διατριβή των μουσών, η της επιστήμης απάσης διδάσκαλος, η των πόλεων βασιλίσ»* σύμφωνα με μια πηγή της εποχής, την «Μονωδία επί τη δυστυχεί Κωνσταντινουπόλει» του λόγιου ανθρωπιστή καθηγητή στη Φλωρεντία, Ανδρόνικου Κάλλιστου. Παράλληλα, η Άλωση του 1453 δημιούργησε τεράστια εντύπωση και στον υπόλοιπο δυτικό μεσαιωνικό κόσμο, που ένοιωσε πιο «καυτή την ανάσα» του Ασιάτη κατακτητή, αλλά και στην Ρωσία του Πριγκιπάτου της Μοσχοβίας/Μόσχας, της «Τρίτης Ρώμης», που «κληρονόμησε» από την «Δεύτερη Ρώμη» του Βυζαντίου τον αγώνα της Ορθόδοξης Χριστιανοσύνης κατά της παραιτέρω επέκτασης του Οθωμανικού Σουλτανάτου.

Μια νεότερη μαρτυρία

Ο ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ, ΩΣ ΜΑΡΜΑΡΩΜΕΝΟΣ ΒΑΣΙΛΙΑΣ ΠΕΡΝΑ ΣΤΟ ΧΩΡΟ ΤΟΥ ΘΡΥΛΟΥ

«Το πιο δημοφιλές θέμα στους θρύλους αυτούς (για την απελευθέρωση από τον οθωμανικό ζυγό) ήταν ο 'Μαρμαρωμένος Βασιλιάς' -κοινό στοιχείο σε κάθε γωνιά του Ελληνισμού. Σύμφωνα με μία εκδοχή, ένας άγγελος εμφανίστηκε στην τελευταία μάχη που δόθηκε στις 29 Μαΐου 1453, για να σώσει τον αυτοκράτορα Κωνσταντίνο που πολεμούσε κυκλωμένος από τους Τούρκους. Ο άγγελος τον πήρε από τη μάχη και τον έκρυψε σε μία υπόγεια σπηλιά κοντά στη Χρυσόπορτα, στη δυτική πλευρά της Κωνσταντινούπολης. Εκεί θα έμενε μαρμαρωμένος (ή

κοιμισμένος) μέχρι να ξαναστείλει ο Θεός τον άγγελό του. Τότε ο αγγελιαφόρος του Θεού θα ξυπνούσε τον αυτοκράτορα, θα του επέστρεφε το σπαθί του, και ο αυτοκράτορας θα έβγαινε από τη σπηλιά με τον στρατό του· θα έμπαινε στην Πόλη από την Χρυσόπορτα και θα καταδίωκε τους Τούρκους μέχρι την Κόκκινη Μηλιά, όπου θα τους κατέσφαζε. Πλατιά διαδεδομένος ήταν επίσης ο θρύλος της τελευταίας λειτουργίας στην Αγιά Σοφιά, και της Αγίας Τράπεζας. Σύμφωνα με την παράδοση αυτή, οι Τούρκοι εισέβαλαν στην Αγιά Σοφιά στη διάρκεια της λειτουργίας, λίγο πριν από τη Θεία Κοινωνία και τότε ο ιερέας εξαφανίστηκε μέσα στους τοίχους της εκκλησίας. Η λειτουργία που είχε διακοπεί θα τελείωνε όταν οι Έλληνες θα ξανάπαιρναν την Πόλη, οπότε ο ιερέας θα έβγαινε από τον κρυψώνα του για να τελειώσει τη λειτουργία. Τότε και η Αγία Τράπεζα, που βυθίστηκε στη θάλασσα του Μαρμαρά, θα επέστρεφε επίσης στην Εκκλησία»

(Σπύρος Βρυώνης, Η παρακμή του μεσαιωνικού Ελληνισμού στην Μικρά Ασία και η διαδικασία εξισλαμισμού [11^{ος}-15^{ος} αι.], μετ. Κάτια Γαλαταριώτου [Αθήνα, ΜΙΕΤ, 1996, ανατύπ. 2000]), σ. 388-389)